

دکتر محمد دبیرسیاقی

درباره سال

درگذشت سعدی

بگمان من اینکه محققان نکته سنج و ادیبان باریک بین گاه در روشن ساختن گوشه هایی از زندگانی بزرگان دانش و فرهنگ رنجها بر خود می نهند و برآه های دور و دراز می روند تا موی در پژوهش بدو نیم بشکافند ، بتمامه نه از آن جهت است که جمع آوری روایات گوناگون و پیچیدن در خم عقاید و آراء متشنت را مایه بزرگداشت دانشی مردان ادیب یا والائی مقام عالمان ارب می شمارند و یا با بسط تحقیق خود سرفضل فروشی دارند بلکه سبب واقعی آنست که پژوهندگان احوال و آثار این بزرگمردان می خواهند بهر وسیله که ممکن شود راهی بسوی دمسازی بیشتر با کسی که در جهان زندگی مؤثر تر و برای جامعه خویش سودمندتر بوده است بجویند و رخت خود را در سایه همایون آن درخت برومند هر چه دیر تر کشیده بدارند و خویشتن خویش را یکباره در او ببینند تا بقول نظامی در هر تقریری بتقریبی نامی از شیرین خویش برده باشند .

بدین اعتقاد در این مقال کوتاه و هم بمناسبت تشکیل بودن کنگره یادبود هفتصدمین سال وفات دوسخنسرای نامی ایران (یعنی شیخ اجل سعدی

و خواجه بزرگمقدار ، حافظ) این ایام در شیراز بر روایات سال درگذشت سخنوری که ، بی مقالات او هفت کشور انجمن نمی کنند ، روایتی دیگر بیفزائیم شاید خالی از فایده نباشد .

سال درگذشت سخنور نامی ایران سعدی را مختلف نوشته اند تاریخ شیخ اویس تألیف ابوبکر القطبی الاهری (که با مقدمه و ترجمه و حواشی به انگلیسی سعی و اهتمام ین فون لون در لاهه بسال ۱۳۷۳ هجری چاپ شده است) تصریح دارد که « شیخ سعدی در ناسع و عشرين ذی الحجه سنه ۶۹۰ از دنیا نقل کرده است » (ص ۱۴۱ آن کتاب) (۱) .

حمدالله مستوفی نیز در تاریخ گزیده که به سال ۷۳۰ هجری تألیف شده است گوید : « سعدی شیرازی به شیراز در سابع عشر ذی الحجه سنه تسعين و ستمائه درگذشت . مردی صاحب وقت بود نظم و نثر خوب دارد و شهرتی تمام . شیوه غزل بر او ختم شد » (۲)

امین احمد رازی مؤلف کتاب هفت اقلیم نیز بر همین قول رفته است ، بنابراین يك روایت سال درگذشت شیخ اجل سعدی ۱۷ یا ۲۹ ذی الحجه سال ۶۹۰ هجری است و از این تاریخ پیشتر هم تاریخی ذکر نکرده اند یا عبارت بهتر سعدی شیراز زودتر از سال ششصد و نود هجری از جهان خاکی بیرون نشده است .

در کتاب شدالازار تألیف جنید شیرازی که در ۷۹۱ نوشته شده (یعنی درست یکصد سال پس از درگذشت سعدی و البته با حساب سالی که این مؤلف برای وفات سعدی ذکر کرده است) آمده است که : « ... توفي فی سنة احدى وتسعين و ستمائة » (۳) .

این سال ۶۹۱ مختار جامی و صاحب تذکره خیرالبیان و حاجی خلیفه

۱- حواشی لباب الالباب عوفی بقلم مرحوم سعید نفیسی (ص ۷۴۷) ،

۲- تاریخ گزیده چاپ دکتر نوائی (ص ۷۳۴) .

۳- شدالازار چاپ مرحوم قزوینی و مرحوم اقبال (ص ۴۲۶) .

در کشف الظنون و فسائی در فارسنامه ناصری (۱) و فرصت الدوله در آثار عجم (۲) نیز هست و مؤلف شاهد صادقی نیز بدین اعتقاد است که گفته است در ۶۹۱ «شیخ سعدی شیرازی درگذشت». (۳)

در باره این تاریخ وفات ماده تاریخی منظوم در دو بیت نیز در دست

داریم چنین :

شب آدینه بود و ماه شوال ز تاریخ عرب «خ»، «ص»، «الف» سال

همای روح پاک شیخ سعدی بیفشاند از غباز تن پر و بال

و همین ماده تاریخ در روایت فارسنامه با اندک اختلافی بدین گونه

آمده است :

شب آدینه بود و ماه شوال ز تاریخ عرب «خاص»، آمد آن سال

همای روح پاک شیخ سعدی سوی جنت بر آوردی پرو بال

که در هر دو روایت کلمه «خاص» یا حروف «خ»، «ص»، «الف» بحساب

جمل سال ۶۹۱ م می شود پس شب جمعه ماه شوال سال ۶۹۱ دومین

روایت سال درگذشت افصح المتکلمین است .

سومین روایت سال ۶۹۴ هجری است و آن مبتنی است بر آنچه ابی الفضل

عبدالرزاق ابن النوطی البغدادی متوفی بسال ۷۲۳ (یعنی حدود سی سال پس

از درگذشت شاعر نام آور فارس) در کتاب معروف « الحوادث الجامعة

والتجارب النافعة فی المائة السابعة » که بترتیب مشتمل بر وقایع سالهای ۶۲۶

تا ۷۰۰ هجری است ذیل وقایع سال ۶۹۴ آورده است که « و فیها توفی سعدی

الشاعر المشهور بالفارسیة بشیراز » (۴)

پس سال ۶۹۴ هجری نیز سال درگذشت شیخ شیراز دانسته شده است.

۱- فارسنامه ناصری (ص ۸-۱۴۷)

۲- آثار عجم فرصت الدوله شیرازی (ص ۴۶۸)

۳- تذکرة شاهد صادق منقول در مجله یادگار سال دوم (شماره ۷

ص ۲۷)

۴- الحوادث الجامعة چاپ بغداد (ص ۴۸۹) .

چهارمین روایت سال ۶۹۵ هجری است و آن مأخوذست از رباعی ماده تاریخی منقول در کتاب نفیس مونس الاحرار فی دقائق الاشعار از محمد بن بدر جاجرمی که بسال ۷۴۱ هجری تألیف شده است و این روایت را آقای احمد گلچین معانی در حواشی کتاب لطائف الطوائف (۱) ذکر کرده اند (واز آنجا به حاشیه ص ۷۳۴ تاریخ گزیده چاپ آقای دکتر نوائی نیز نقل شده است.)
رباعی ماده تاریخ گذشته از سال متضمن روز و ماه و فوات نبرهست :

همای روح پاک شیخ سعدی شب شنبه زوخا، صداه و دالف، ددال،
مهذی الحجه از مه (کاف) و (زا) روز بیفشاند از غبار تن پر و بال

یعنی شب شنبه بیست و هفتم ذی الحجه سال ۶۹۵ هجری

و محشی نوشته اند که بنظر می آید که روایتی بدین دقت صحیح تر از سایر روایات باشد، اما بآنند که دقتی معلوم می توان کرد که این روایت نیز گویای سال ۶۹۱ هجری است بدین شرح که با آنند که دقت معلوم می شود گوینده آوردن کلمه سال و ماه و روز را ظاهراً در رباعی التزام گرفته بوده است و حال آنکه در صورت حاضر کلمه سال در این شعر دیده نمی شود و بدین اعتقاد و با عنایت با دو بیتی متضمن ماده تاریخ سال ۶۹۱ که قبلاً نقل شد می توان احتمال قریب به یقین داد که کلمه (دال) در پایان مصراع دوم دگرگون شده کلمه (سال) باشد در این فرض از ۶۹۵ که جمع اعداد معادل حروف و خ، و ه، و س، و الف و دال باشد عدد معادل دال، یعنی (۴) کاسته می گردد و بالتجربه همان سال ۶۹۱ باقی میماند.

یکی بودن مصراع اول این روایت با مصراع سوم روایت آثار عجم نیز مؤید این نظر است.

با اینحال در صورت تأیید روایت مونس الاحرار بوضع موجود باید سال ۶۹۵ هجری را بازپسین سالی دانست که برای وفات شیخ اجل ذکر کرده اند. اما روایت دیگری که برای درگذشت نغمه سرای شیرین سخن ایران هست، و غرض از نگارش این مقاله نیز همانست سال ۶۹۲ هجری است و به

عبارت دقیقتر تحریر روایتی است مأخوذ از ماده تاریخی منظوم که وفات سعدی را سحرگاه روز یکشنبه ۵ م محرم الحرام سال ۶۹۲ هجری نشان میدهد و اینک مأخذ این روایت :

در خلال سلسله مقالاتی که دوست ارجمند شیرین قلم آقای دکتر باستانی پاریزی تحت عنوان «از میان پرده» در مجله یغما می نویسد ، در آن شماره که به «دیداری از رومانی» اختصاص دارد (۱) در توصیف کتابخانه شهر کلوز ، شهری زیبا در شمال کشور رومانی بالای کوههای کارپات، آمده است که آنجا حدود دوست مجلد کتاب خطی عربی و فارسی و ترکی هست که در آن میان جنگی است در ادعیه به ترکی و عربی و فارسی و سال وفات سعدی در این جنگ ۶۹۱ هجری ذکر شده است با این عبارت «وفات خواجه سعدی شیرازی سنه ۶۹۱» و جنگ دیگری نیز در آنجا دیده اند که در آن تاریخ وفات بسیاری از شاعران پارسی را به نظم و بصورت ماده تاریخ دارد که از آن جمله است تاریخ وفات خواجه نصیر طوسی و خواجه حافظ و امیر خسرو دهلوی و خواجه سلمان و کاتبی نیشابوری و کمال خجندی و خواجه عبید الله و عبدالرحمان جامی و خواجه عصمت ...

و تاریخ وفات سعدی را چنین ضبط کرده است و ماه و روز و ساعت آن هم آمده است (۲) ،

رفته از تاریخ سال «خ» و «صاد» و «ب» تمام ثانی ماه محرم روز یکشنبه سحر بحر معنی شیخ سعدی رحمه الله علیه کرد از دنیا بسوی روضه رضوان سفر سال «خ» و «ص» و «ب» بحساب جمل برابر میشود با ۶۹۲ هجری بنابراین بر حسب این روایت (که البته اگر اصالتی داشته باشد از همه روایات دقیق تر خواهد بود) شیخ اجل ، هزارستان نغمه پرداز شیراز سحرگاه روز یکشنبه دوم محرم الحرام سال ۶۹۲ هجری از سر این مثنوی خاک بر خاسته و رخت به سرای باقی برده است .

۱- مجله یغما سال بیست و سوم شماره ۱۰ ص ۵۷۹ و ۵۸۰

۲- نویسنده مقاله مصراع اول را با قید جمله (هر چند مصراع اول آن

کمی دقیق نوشته نشده بود) چنین ضبط کرده اند : رفته از تاریخ سال خ (۳)

و صاد و ب (۴) تمام